

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-2>**Віталій ТЕЛЬВАК,***orcid.org/0000-0002-2445-968X*

доктор історичних наук,
професор кафедри *всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін*
Дрогобицького державного педагогічного університету
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *telvak1@yahoo.com*

Лідія ЛАЗУРКО,*orcid.org/0000-0002-9748-9249*

доктор історичних наук,
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *lazurkol@gmail.com*

Святослав ЖУРАВЛЬОВ,*orcid.org/0000-0001-7875-4038*

кандидат історичних наук,
молодший науковий співробітник відділу джерелознавства нової історії України
Інституту української археографії та джерелознавства
імені Михайла Грушевського Національної академії наук України
(Київ, Україна) *zuravlovsvatoslav27@gmail.com*

СТУДЕНТИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ПРАВНИЧОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (ЗА ДЕКАНАТСЬКИМ КАТАЛОГОМ)

Мета дослідження полягає в з'ясуванні кількісних параметрів, динаміки наповнення й етнічного складу студентської аудиторії М. Грушевського правничого факультету. Методологічне підґрунтя становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі, виходячи з принципів об'єктивності та історизму. Наукова новизна статті полягає у спробі комплексного аналізу студентської аудиторії М. Грушевського на правничому факультеті. У підсумку відзначено, що деканатські каталоги правничого факультету Львівського університету постають найбільш вагомим джерелом для з'ясування особливостей науково-педагогічної праці М. Грушевського у галицьку добу його життя. Важливість цього документу полягає в тому, що завдяки його інформаційному потенціалу питання, в обговоренні яких раніше домінували освячені традицією стереотипи, тепер отримали фактологічне підґрунтя для всебічного історіографічного аналізу. Так, здобута на підставі опрацювання каталогів інформація дозволяє переконливо атестувати М. Грушевського як популярного викладача не тільки серед української, але й єврейської і польської молоді. Більшість її представників, особливо в українському випадку, стали визначними діячами того часу, використовуючи отримані на студентській лаві історичні знання у професійній і громадській діяльності. Також вдалося з'ясувати національну особливість студентської аудиторії автора «Історії України-Руси», з'ясувати різноплановість його дидактичних пропозицій, простежити фреквенцію відвідуваності різних курсів тощо. Таким чином, саме завдяки опрацюванню деканатських студентських каталогів можемо вважати М. Грушевського затребуваним і активним представником університетської корпорації Львівського університету.

Ключові слова: Львівський університет, М. Грушевський, правничий факультет, національний склад, кількісна динаміка.

Vitalii TELVAK,

orcid.org/0000-0002-2445-968X

*Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) telvak1@yahoo.com*

Lidiia LAZURKO,

orcid.org/0000-0002-9748-9249

*Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Professor at the Department of History of Ukraine,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) lazurkol@gmail.com*

Sviatoslav ZHURAVLOV,

orcid.org/0000-0001-7875-4038

*Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Junior Researcher at the Department of Source Studies of Modern History of Ukraine
Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) zuravlovsvatoslav27@gmail.com*

STUDENTS OF MYKHAILO HRUSHEVSKY AT THE FACULTY OF LAW OF LVIV UNIVERSITY (ACCORDING TO THE DEAN'S CATALOG)

The purpose of the study is to find out the quantitative parameters, the dynamics of the population and the ethnic composition of the student audience of the M. Hrushevsky at the Faculty of Law. The methodological basis of the work is an interdisciplinary approach with particular emphasis on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method, based on the principles of objectivity and historicism. The scientific novelty of the article consists in an attempt to comprehensively analyze the student audience of M. Hrushevsky at the Faculty of Law. The article concludes that the dean's catalogs of the Faculty of Law of Lviv University are the most important source for clarifying the peculiarities of the scientific and pedagogical work of M. Hrushevskyi during the Galician period of his life. The importance of this document lies in the fact that, thanks to its informational potential, issues that were previously dominated by traditional stereotypes now have a factual basis for a comprehensive historiographical analysis. Thus, the information obtained on the basis of processing the catalogs allows us to convincingly certify M. Hrushevsky as a popular teacher not only among Ukrainian, but also Jewish and Polish youth. Most of its representatives, especially in the Ukrainian case, became prominent figures of that time, using the historical knowledge they acquired as a student in their professional and public activities. It was also possible to find out the national peculiarity of the student audience of the author of "History of Ukraine-Rus", to find out the diversity of his didactic proposals, to trace the frequency of attendance at various courses, etc. Thus, it is precisely thanks to the processing of the dean's student catalogs that we can consider M. Hrushevsky a sought-after and active representative of the university corporation of Lviv University.

Key words: Lviv University, M. Hrushevsky, Faculty of Law, national composition, quantitative dynamics.

Постановка проблеми. Здійснена нами на підставі деканатських каталогів Львівського університету реконструкція студентської аудиторії Михайла Грушевського рідного йому філософського факультету (Тельвак, 2021) аргументовано показала безпідставність багатьох поширених стереотипів стосовно педагогічної праці історика у галицьке двадцятиліття його життя і діяльності. Йдеться, насамперед, про популярність курсів українського вченого серед студентів головної вищої школи коронного краю. Продовжуючи роботу з деконструкції пов'язаних із викладацькою працею М. Грушевського міфів, ми спробували з'ясувати згадану проблему щодо інших

факультетів Львівського університету. Нагадаємо, що крім філософського, у цьому навчальному закладі наприкінці XIX – на початку XX ст. функціонували юридичний, теологічний і медичний факультети.

Важливість реконструкції студентської аудиторії автора «Історії України-Руси» згаданих структурних підрозділів львівської альма-матер є багатоаспектною. Насамперед, вона уможливіло поставити остаточну крапку в багатьох дискусіях довкола специфіки викладацької праці М. Грушевського, в першу чергу, з'ясувати рівень популярності його викладів. Адже якщо доведену нами солідність студентської аудиторії вченого

на філософському факультеті можна було аргументувати суто фаховими обставинами, то відвідування курсів історика правниками, теологами чи медиками можна пояснити лише їхньою зацікавленістю особою лектора та його дидактичними пропозиціями. Адже ці курси були поза основною навчальною програмою та не входили до обов'язкового мінімуму годин, котрі студент мав зарахувати протягом навчального тижня. Продовжуючи процес переосмислення педагогічної праці М. Грушевського у Львівському університеті, нижче ми реконструюємо його студентську аудиторію юридичного факультету.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні кількісних параметрів, динаміки наповнення й етнічного складу студентської аудиторії М. Грушевського правничого факультету.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про науково-педагогічну діяльність М. Грушевського у Львівському університеті дуже часто йдеться в контексті минулого цього найстарішого в Україні вищого навчального закладу чи при реконструкції українсько-польських взаємин на зламі XIX–XX ст. Наприклад, ми чималою мірою поінформовані про співпрацю (Тельвак & Педич, 2015) та непорозуміння (Тельвак, 2017; Тельвак, 2018) визначного історика з польськими професорами, а також багато знаємо про педагогічну працю вченого (Тельвак, 2016), насамперед, специфіку плекання ним наукової зміни у львівській школі українознавців (Тельвак & Педич, 2016). Також, як уже йшлося вище, на сьогодні реконструйовано склад та динаміку студентської аудиторії М. Грушевського філософського факультету Львівського університету (Тельвак, 2021). Разом із тим, ми надалі нічого не знаємо про специфіку студентської аудиторії українського історика на інших факультетах, насамперед, на найбільш чисельному правничому. Цим і зумовлено актуальність обраної нами проблеми.

Виклад основного матеріалу. Особливість правничого факультету Львівського університету полягала в тому, що це був найбільший за кількістю студіюючої молоді структурний підрозділ навчального закладу. Ба більше, юридичний факультет у Львові був одним із найчисленніших у всьому коронному краї. Пояснюється це столичним статусом міста, в якому перебували намісник та його розгалужений бюрократичний апарат. Тож Львів постійно потребував щоразу більше кадрів урядників, суддів, адвокатів та інших чиновників. Як з'ясував Пшемислав Жуковський, молодіжна аудиторія правничого факультету протягом другої половини XIX – початку XX ст. зросла аж втричі –

до 3000 студентів річно (Żukowski, 2011: 412). А в деякі навчальні роки правники становили половину всіх студентів Львівського університету.

Тривале опрацювання деканатських каталогів, котрі склалися з власноруч заповнених студентами карток із зазначенням обраних навчальних курсів і викладачів, дозволило виявити, що протягом двадцятирічної педагогічної праці М. Грушевського його заняття відвідали 2409 студентів, котрі навчалися на юридичному факультеті. Вони обирали М. Грушевського як свого викладача сумарно 4404 рази. Ці цифри вочевидь неостаточні, адже не можемо виключати факту можливої некомплектності каталогів, котрі дійшли до нашого часу, або ж втрату в них окремих аркушів. Також поширеним у той час явищем було відвідування бажаними курсів М. Грушевського без формалізації свого статусу – приватно. Про це, приміром, писав у своїх спогадах один із студентів теологічного факультету Львівського університету Роман Чубатий: «Ми, хоч і належали до іншого факультету і не студіювали спеціально історію, конечно хотіли мати в своїх «індексах» те дороге ім'я [...]. Були між слухачами проф. М. Грушевського не тільки ті, що спеціалізувалися в історії. Були там т. зв. україністи, були теологи, ходили правники, були й старші панове-професори, котрі приїздили до Львова, а довідавшись, що проф. М. Грушевський саме тепер на університеті і провадить виклади, без огляду яка була тема, приходили й пильно прислухались його викладам» (Чубатий, 1967: 8). Відзначимо, що частково можливі втрати в студентській аудиторії М. Грушевського вдасться компенсувати, досліджуючи абсолютної – свідоцтва про закінчення університету, а також поодинокі збережені каталоги студентів, котрі укладалися для кожного окремого предмету самим викладачем. Для зручності читача, зведені кількісні дані ми уклали у вигляді таблиці 1.

Постає питання – як оцінювати наведені кількісні параметри студентської аудиторії М. Грушевського на юридичному факультеті? Насамперед вкажемо, що вона в чотири-п'ять разів перевищувала його студентську аудиторію на рідному для історика філософському факультеті. Там, нагадаємо, протягом всієї педагогічної кар'єри у Львові він мав 504 студенти, які 1188 разів записувалися на його курси (Тельвак, 2021). Також певне уявлення про популярність викладів М. Грушевського може дати порівняння його студентської аудиторії із загальною кількістю студіюючих правників у тому чи іншому навчальному році. Наприклад, уже згадуваний П. Жуковський інформує, що

Таблиця 1

	1894 1895	1895 1896	1896 1897	1897 1898	1898 1899	1899 1900	1900 1901	1901 1902	1902 1903	1903 1904	1904 1905	1905 1906	1906 1907	1907 1908	1908 1909	1909 1910	1910 1911	1911 1912	1912 1913	1913 1914
Зимовий семестр	15	28	22	11	14	14	18	0	2	32	26	80	43	123	0	218	0	330	349	395
Літній семестр	28	22	7	9	11	35	7	1	9	28	9	47	0	153	150	273	378	486	450	379
Загальна кількість за навчальний рік	43	50	29	20	25	49	25	1	11	60	35	127	43	276	150	491	378	816	799	774

в 1909–1910 навчальному році у Львові навчався 2721 правник (Żukowski, 2011: 412). З них 491, тобто майже кожний шостий, записався на курси М. Грушевського. З огляду на те, що предмети історика були фактично факультативними за статусом, а українці становили виразну меншість серед студентів-правників, це було чимало.

Наступна важлива проблема, висвітлити яку уможливило укладений каталог, це динаміка студентської аудиторії М. Грушевського. Як свідчать наведені вище дані, від початків викладацької кар'єри українського історика і до початку ХХ ст. кількість його студентів загалом була невеликою та коливалася у межах 20–50 студентів річно, що можна спробувати пояснити фактом незначної зануреності історика у життя університетської молоді поза філософським факультетом. Потім, від початку століття, коли вчений фактично стає виразником українства у стінах навчального закладу, його студентська аудиторія стрімко зростає, в останні передвоєнні роки сягаючи близько 800 студентів річно. При цьому декілька семестрів протягом двадцяти років викладацької діяльності М. Грушевський не мав студентів, що, як ми вже дослідили раніше (Тельвак, 2021), пояснюється його науковими відрядженнями та заворушеннями на національному ґрунті, коли українці на знак протесту масово залишали Львів. В цей час учений взагалі не викладав.

Укладений нижче каталог дозволяє також охарактеризувати склад студентської аудиторії автора «Історії України-Руси» на правничому факультеті за етнічним походженням. Це ще одна міфологізована в історіографічній традиції проблема викладацької кар'єри М. Грушевського. Йдеться про тривале панування стереотипу, що викладами історика цікавилася винятково українська молодь. При цьому відзначимо, що підрахунок студентів за етнічним походженням ускладнюється тією обставиною, що починаючи від зимового семестру 1909–1910 н. р. в каталогах перестали вказувати етнічне походження здобувачів освіти, зазначаючи замість цього їхню рідну

мову. Цікаво, що сам М. Грушевський причинами такої зміни у підходах адміністрації щодо обліку студіюючої молоді вбачав небажання визнавати факт дедалі більшої присутності в стінах Львівського університету українців і євреїв. У статті «Із польсько-українських стосунків Галичини» він з цього приводу писав: «Тепер кількість студентів-русинів Львівського університету сягає тисячі чи й більше: точних цифр не можемо подати, оскільки з 1906 р. рубрику національності взагалі вилучили зі звітів Львівського університету. Очевидно, ця статистика національностей стає декому незручною» (Грушевський, 1905: 17). Тож у випадку групи каталогів без зазначення національності студентів, ми встановлювали цей факт за поданими даними стосовно рідної мови. Інакше ми чинили лише у випадку студентів, котрі сповідували юдаїзм і нерідко вказували рідною мовою польську чи, подекуди, українську. У їхньому випадку ми визначали національність за віросповідним критерієм.

Проведені, з огляду на згадані особливості підрахунки, вкотре доводять стереотипність переконання, що іноземці, насамперед євреї і поляки, ігнорували курси М. Грушевського внаслідок зростаючого міжнаціонального антагонізму у краї напередодні війни. Очікувано, що серед його студентів юридичного факультету домінували українці – їх було 2003 особи (83,27%). Далі, що цікаво, кількісно переважали євреї – 248 осіб (10,29%). Нагадаємо, що у випадку філософського факультету після українців найбільш численною студентською громадою були поляки. Натомість, серед студентів-юристів вони посідали третю за чисельністю групу – 149 осіб (6,18%). Далі зі значним кількісним відривом йшли росіяни (4 особи, 0,16%), німці (2 особи, 0,08%) та чех (1 особа, 0,04%). Відзначимо також, що до кінця ХІХ ст. серед студентів-правників М. Грушевського були лише українці, а кількість євреїв і поляків поступово зростала від зламу ХІХ–ХХ ст. і у відсотковому плані була однаковою від семестру до семестру аж до початку Великої війни.

Зауважальною є відмінність між студентськими аудиторіями М. Грушевського філософського та правничого факультетів і в плані гендерної складової. Йдеться про те, що якщо на філософському факультеті частина жіночої аудиторії складала одну десяту, то серед студентів-правників в українського історика навчалися винятково чоловіки. Це пояснюється згаданою специфікою сфер громадського життя, в яких були задіяні випускники юридичного факультету (чиновники, судді, адвокати і т. п.), і які ще у той час не зазнали впливів емансипаційних процесів. З огляду на це, на юридичному факультеті у часи М. Грушевського жінки-студентки були рідкістю.

Зрозумілими є відмінності й у дидактичних перевагах студентів-юристів. Всі вони солідарно обирали курс історії Східної Європи від найдавніших часів до ранньомодерної доби включно, що його за періодами протягом кількох семестрів поспіль читав М. Грушевський. Як ми вже згадували у низці праць (Тельбак & Педич, 2016: 54–83), цей предмет історик викладав з огляду на спеціалізацію своєї кафедри – всесвітня історія. Відомо, насамперед з епістолярію, що на початку професорської кар'єри перспектива викладати такий предмет не імпонувала київському вихованцю. Натомість, як показала педагогічна практика і про це свідчать деканатські каталоги, саме завдяки цьому курсу у викладацьку орбіту М. Грушевського зазвичай і потрапляли студенти інших факультетів, як і молодь неукраїнського походження.

Крім курсу «Вибрані питання з історії Східної Європи» поодинокі студенти-юристи також відвідували його головний курс з історії України та низку спеціалізованих предметів, адресованих в першу чергу початкуючим історикам («Історія устрою і побут Великого Новгороду», «Історіографія руська, період давній», «Огляд джерел до історії Русі XII–XIII ст.», «Великий рух народів», «Історія Криму XIII–XVII в.» та ін.). Прикметно, що деякі студіюючі правники навіть записувалися на науковий семінар М. Грушевського («Історичні вправи»), що був однією з інституційних підвалин його львівської історичної школи (Тельбак, 2016). Тут доречно буде відзначити, що попри факультативність предметів автора «Історії України-Руси», чимало початкуючих юристів відвідували їх протягом кількох семестрів поспіль. Це є ще одним промовистим свідченням атракційності М. Грушевського як університетського професора в очах його вихованців.

Насамкінець, звернемося до проблеми «якісного» складу молодіжної аудиторії видатного історика. Як це було у випадку зі студентами філософ-

ського факультету, можемо упевнено твердити, що всі знакові українські діячі, котрі навчалися на правничому факультеті Львівського університету в «добу Грушевського», вважали за потрібне з більшою чи меншою інтенсивністю відвідувати його курси. При цьому йдеться як про постаті загальноукраїнського масштабу, так і про суто західноукраїнських лідерів думок. Серед перших для прикладу згадаємо голосні імена ідеолога українського інтегрального націоналізму Дмитра Донцова, голови Проводу українських націоналістів Євгена Коновальця, одного із засновників української артилерії полковника армії УНР Романа Дашкевича чи полковника Армії УНР Василя Дідушка. Серед знакових постатей регіонального виміру назвемо сотника Легіону Українських Січових Стрільців та Державного секретаря військових справ ЗУНР Дмитра Вітовського, голову Ради державних секретарів ЗУНР Сидіра Голубовича, президента Руської народної республіки лемків Ярослава Качмарчика, одного з лідерів студентського руху Адама Коцка та багатьох інших.

Цікаво, що серед студентів-правників М. Грушевського були й такі, що згодом стали знаковими істориками. Для прикладу згадаємо Миколу Чубатого – визначного історика української церкви і права, педагога і публіциста, дійсного члена НТШ, засновника і першого голову НТШ в Америці. Іншим прикладом може бути постать засновника української марксистської історіографії Матвія Яворського, який прослухав одразу два курси свого пізнішого ідейного опонента – «Вибрані питання з історії Східної Європи» і «Україна в 16 в.».

Відзначимо, що вивчення деканатських каталогів має чималий евристичний інтерес і в тому плані, що подекуди дозволяє уточнити біографічні дані багатьох українських діячів. Як приклад наведемо щойно згаданого М. Яворського. У багатьох його біограмах наводяться різні дати народження – 15 листопада 1885 р. чи 1884 р. та 28 лютого 1885 р. Насправді, як вказав сам молодий чоловік у деканатському каталозі, він народився 28 листопада 1885 р. Іншим прикладом може бути Дмитро Вітовський, який подає датою свого народження 4 листопада 1887 р., а не 8 листопада, як це зустрічається у сучасних енциклопедичних виданнях.

Висновки. У підсумку відзначимо, що деканатські каталоги правничого факультету Львівського університету постають найбільш вагомим джерелом для з'ясування особливостей науково-педагогічної праці М. Грушевського у галицьку добу його життя. Важливість цього документу полягає в тому, що завдяки його інформаційному потенціалу питання, в обговоренні яких раніше

домінували сформовані традицією стереотипи, тепер отримали фактологічне підґрунтя для всебічного історіографічного аналізу. Так, здобута на підставі опрацювання каталогів інформація дозволяє переконливо атестувати М. Грушевського як популярного викладача не тільки серед української, але й єврейської і польської молоді. Більшість її представників, особливо в українському випадку, стали визначними діячами того часу, використовуючи отримані на студентській лаві історичні зна-

ння у професійній і громадській діяльності. Також вдалося дослідити національну особливість студентської аудиторії автора «Історії України-Руси», з'ясувати різноплановість його дидактичних пропозицій, простежити фреквенцію відвідуваності різних курсів тощо. Таким чином, саме завдяки опрацюванню деканатських студентських каталогів можемо вважати М. Грушевського знаним серед студентської молоді представником університетської корпорації Львівського університету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грушевський М. К польско-украинским отношениям в Галиции. К., 1905. 112 с.
2. Тельвак В. «Історичні вправи» Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2016. Вип. 19/20. С. 313–322.
3. Тельвак В. Михайло Грушевський та боротьба за українські кафедри Львівського університету. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Спеціальний випуск 3. С. 156–162.
4. Тельвак В. Михайло Грушевський та польсько-український конфлікт у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 28–35.
5. Тельвак В. Студенти Михайла Грушевського на філософському факультеті Львівського університету (за деканатським каталогом). Михайло Грушевський. Студії та джерела. Кн. 3. К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2021. С. 197–264.
6. Тельвак В., Педич В. *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів, 2016. 440 с.
7. Тельвак В., Педич В. Михайло Грушевський та польська професорська корпорація Львівського університету: між співпрацею та конфліктами. *Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія*. Львів: ПАІС, 2015. С. 62–70.
8. Чубатий Р. Спогад про М. Грушевського. *Самостійна Україна*. 1967. Ч. 6–7 (219–220). С. 8.
9. Żukowski P. M. Młodzież Uniwersytetu we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku. *Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysty pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji*. Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14–15 stycznia 2011 w Krakowie. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. S. 409–434.

REFERENCES

1. Chubaty, R. (1967). Spohad pro M. Hrushevskoho [Memory of M. Hrushevsky]. *Samostiina Ukraina*. Ch. 6–7 (219–220). S. 8. [in Ukrainian].
2. Hrushevskiy, M. (1905). K polsko-ukraynskym otnosheniyam v Halytsyy [To Polish-Ukrainian relations in Galicia]. K., 112 s. [in Russian].
3. Telvak V., Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho* [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]. Lviv. 440 s. [in Ukrainian].
4. Telvak, V. (2016). “Istorychni vpravy” Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: spoba rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevsky's “Historical Exercises” at Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia*. Vyp. 19/20. S. 313–322. [in Ukrainian].
5. Telvak, V. (2017). Mykhailo Hrushevskiy ta polsko-ukrainskyi konflikt u Lvivskomu universyteti: spoba rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevsky and the Polish-Ukrainian conflict at Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*. Vyp. 4. S. 28–35. [in Ukrainian].
6. Telvak, V. (2018). Mykhailo Hrushevskiy ta borotba za ukrainski kafedry Lvivskoho universytetu [Mykhailo Hrushevsky and the struggle for Ukrainian departments of Lviv University]. *Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*. Spetsialnyi vypusk 3. S. 156–162. [in Ukrainian].
7. Telvak, V. (2021). B. Studenty Mykhaila Hrushevskoho na filosofskomu fakulteti Lvivskoho universytetu (za dekanatskym katalohom) [Students of Mykhailo Hrushevsky at the Faculty of Philosophy of Lviv University (according to the dean's catalog)]. *Mykhailo Hrushevskiy. Studii ta dzherela*. Kn. 3. K.: Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. S. 197–264.
8. Telvak, V., Pedych, V. (2015). Mykhailo Hrushevskiy ta polska profesorska korporatsiia Lvivskoho universytetu: mizh spivpratsieiu ta konfliktamy [Mykhailo Hrushevsky and the Polish professorial corporation of Lviv University: between cooperation and conflicts]. *Istoriia ta istoriky u Lvivskomu universyteti: tradytsii ta suchasnist (do 75-littia stvorennia istorichnogo fakultetu): kolektivna monohrafiia – History and historians at Lviv University: traditions and modernity (to the 75th anniversary of the history faculty): collective monograph*. Lviv: PAIS. S. 62–70. [in Ukrainian].
9. Żukowski, P. M. (2011). Młodzież Uniwersytetu we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku [Youth of the University of Lviv at the turn of the 19th and 20th centuries]. *Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysty pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji*. Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14–15 stycznia 2011 w Krakowie. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. S. 409–434. [in Polish].